

УДК 159.922.76(043.3)

ЕМОЦІЙНО-ТВОРЧИЙ АСПЕКТ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ДО РОБОТИ ІЗ ДІТЬМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Інна ШИШОВА (Кіровоград, Україна)

Складовою діяльності педагога є діагностична, профілактична й корекційна робота із дітьми, що потребують особливого підходу. Психолого-педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів до роботи із школярами в умовах інклюзивної освіти є: поповнення змісту професійної підготовки майбутніх учителів теоретичними питаннями щодо проблеми; забезпечення майбутніх учителів навичками і вміннями корекційно-виховної роботи; організація комплексу практичних занять контекстового характеру. У статті розглянуто емоційно-творчу складову корекційного виховання.

Ключові слова: психолого-педагогічна підготовка, емоційно-творче виховання, інтеграція, інклюзивна освіта, діти із порушеннями розвитку.

Составляющей деятельности педагога является диагностическая, профилактическая и коррекционная работа с детьми, требующими особенного подхода. Психолого-педагогическими условиями подготовки будущих учителей к работе в инклюзивной среде является: наполнение содержания профессиональной подготовки будущих учителей теоретическими вопросами, касающимися проблемы; обеспечение будущих учителей навыками и умениями коррекционно-воспитательной работы; организация комплекса практических занятий контекстного характера. В статье рассмотрена эмоционально-творческая составляющая коррекционного воспитания.

Ключевые слова: психолого-педагогическая подготовка, эмоционально-творческое воспитание, интеграция, инклюзивное образование, дети с нарушениями развития.

The problem of the increase of efficiency of the training and education of children with special necessities is vital question as for Ukraine as for other countries of world community because more and more pupils have problems of various organs and systems development. In order to solve marked aims is necessary to secure the optimal education of pedagogical workers for successful implementation of such activity. Psychological and pedagogical conditions of future elementary school teachers to work under conditions of integral education are: updating the content of training future teachers of theoretical issues concerning the problem of educational neglect; providing future teachers the skills and abilities of correctional and educational work; complex organization of practice lessons of the content character. In article is considered of emotional and creative component of correctional education. The conceptual model of emotional and creative individuality of the teacher institutions is developed. The driving forces and mechanisms of development of this integrated quality are analysed essence. The modern condition of use of art in the contents of their professional training is found out.

Keywords: psychological and pedagogical training, of professional education, integration, inclusive education, children with problems of development.

Постановка проблеми. Для системи освіти нашої держави важливими є завдання щодо забезпечення права дітей з особливими освітніми потребами на рівний доступ до якісної освіти незалежно від стану здоров'я, місця їх проживання; створення належних умов для функціонування і розвитку інклюзивної освіти в Україні, забезпечення достатнього обсягу фінансування для впровадження інклюзивного навчання; зміни освітньої парадигми, удосконалення навчального процесу шляхом урахування сучасних досягнень науки та практики; забезпечення архітектурної доступності загальноосвітніх навчальних закладів різних типів, незалежно від форм власності та підпорядкування, відповідно до потреб дітей; підготовка достатньої кількості кваліфікованих педагогічних кадрів, які володіють методиками інклюзивного навчання, створення системи підвищення їх професійної майстерності.

У зв'язку із загальною тенденцією зростання інтересу до людини, її внутрішнього світу, на початку XXI століття змінюється розуміння суті і по новому починає оцінюватися значення гуманістичного підходу до досліджень проблеми інклюзії дитини із порушеннями розвитку у життя суспільства. Важливою складовою діяльності майбутнього педагога та психолога є корекційно-виховна робота із дітьми, що потребують особливого підходу, або дітьми із порушеннями розвитку. У вирішенні цього завдання важлива роль належить емоційному розвитку, творчості, мистецтву, які формують внутрішній світ індивіда, визначають його «систему цінностей».

Емоційно-творча складова діяльності педагога поєднує в собі усі психолого-педагогічні функції й репрезентує невичерпність педагогічного і творчого потенціалу мистецтва, а також його здатність виступати засобом навчання, виховання і розвитку людини упродовж життя, основою гуманізації освіти, компонентом її змісту, чинником індивідуалізації та соціалізації особистості, «сходження» до своєї творчої індивідуальності, детермінантою її етнічної й соціокультурної ідентифікації, елементом соціокультурного та естетико-розвивального середовища навчального закладу тощо. Основою розвитку емоційно-творчої індивідуальності майбутнього педагога може виступати мистецтво.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Істотний внесок у вирішення проблем, пов'язаних з особливостями психіки людини, з чуттєвими формами освоєння дійсності, з розвитком пізнавальних здібностей, інтелекту, теоретичних та прикладних проблем психології творчості внесли праці таких вчених, як: Б.Ананьєв, Д.Богоявленська, Л.Виготський, Дж.Гілфорд, В.Дружинін, В.Козубовський, Б.Косов,

П.Каптерев, В.Краснікова, В.Крисько, В.Кузін, Ю.Кулюткин, О.Леонтьєв, С.Рубінштейн, С.Рязанова, Е.Старобінський, Б.Теплов, Д.Узнадзе, З.Фрейд, В.Шадріков, В.Ефроїмсон.

У визначенні культурологічних підстав формування емоційно-творчої компетентності в педагогічних вузах важливими є праці М.Бахтіна, М.Бердяєва, В.Біблера та інші.

Підготовка майбутнього вчителя-професіонала передбачає урахування унікальності, своєрідності кожної особистості, її духовного, внутрішнього світу. У класичній та сучасній науці цей напрям розкривають праці П.Блонського, К.Ушинського, М.Пирогова, С.Русової, А.Макаренка, В.Сухомлинського, Д.Лихачова, М.Монтессорі, А.Маслова, І.Беха, М.Боришевського, С.Шацького, І.Кона. Закономірності і фактори становлення творчої особистості педагога обґрунтовано в креативній психології та акмеології (Дж.Равен, М.Амінов, І.Зимня, Д.Кабалевський, Н.Кузьміна, С.Максименко, А.Маркова, Л.Мітіна, Л.Печко, Л.Савенкова, П.Флоренський та ін.). До пошуку шляхів професійної підготовки з урахуванням цих закономірностей близько підійшла педагогіка вищої школи (О.Бондаревська, Н.Рачковська, Ю.Сенько, Л.Фрідман, І.Якиманська). Окремі аспекти проблеми досліджено в теорії та методиці педагогічної освіти (В.Кан-Калик, І.Колесникова, М.Нікандров, В.Сластенін та інші).

Питання психофізіологічних особливостей дітей із порушеннями розвитку, закономірності їх навчання і виховання, особливості спеціальної освіти дітей зі спеціальними потребами та особливості їх розвитку, шляхи соціальної адаптації та реабілітації цієї категорії осіб досліджували у своїх працях науковці В.Бондар, Л.Вавіна, Л.Виготський, В.Засенко, В.Золотоверх, А.Колупаєва, Г.Мерсіянова, Т.Сак, В.Синьов, Є.Соботович, М.Супрун, Л.Фомічова, О.Хохліна, О.Шевченко, М.Шеремет, М.Ярмаченко та інші.

Проблема корекції, як свідчать дослідження В.Баудіш, І.Грошенкова, Г.Дульнєва, І.Єременка, В.Карвяліса, Є.Ковальової, В.Липи, В.Лубовського, І.Моргуліса, В.Синьова, Є.Соботович, В.Тарасун, Б.Тупоногова, О.Хохліної, поєднується з проблемою розвитку особистості і розглядається у цілому як проблема корекційного розвитку чи корекційно-розвивальної роботи у спеціальному освітньому закладі. Саме корекційне виховання є провідним фактором у розвитку дитини з обмеженими можливостями.

Мета статті. Майбутнім педагогам і психологам важливо вміти діагностувати, ефективно навчати й виховувати, здійснювати заходи профілактики і корекції порушень розвитку, плідно спілкуватися з дітьми різних психофізичних особливостей, стану здоров'я, виконувати надзвичайно складні соціальні функції, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції дітей, формуючи їх особистісно. Оптимізації цих

процесів сприятиме емоційно-творча складова корекційної діяльності особистості. Її формуванню у майбутніх педагогів в умовах оптимізації навчання та виховання дітей з особливими потребами присвячено статтю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Діяльність – це активність суб'єкта, спрямована на взаємодію з навколишнім середовищем з метою задоволення власних потреб. У психології існує діяльнісний підхід до вирішення багатьох психолого-педагогічних проблем. У центрі уваги діяльнісного підходу – принцип єдності діяльності та свідомості. Суть цього принципу полягає в тому, що діяльність розглядається: як умова виникнення, чинник формування і об'єкт застосування свідомості; як форма активності свідомості; як регулятор поведінки і дій людини. Завдяки інтеріоризації засвоєння зовнішніх дій, яке зумовлює виникнення і вдосконалення внутрішніх психічних дій, відбуваються зрушення у психічному розвитку особистості.

Кожна нова дія має відповідати потребам та інтересам дитини, бути включеною у привабливу для неї діяльність. Психіку не можна вивчати у відриві від діяльності, якою займається людина.

Діяльність людини завжди викликає позитивне або негативне ставлення до неї. Ставлення до оточуючого світу відображається у мозку і переживається людиною як задоволення або незадоволення, радість, сум, гнів, сором. «Емоція – це загальна активна форма переживання організмом своєї життєдіяльності. Характерна особливість емоцій і почуттів полягає в тому, що вони цілковито захоплюють особистість. Здійснюючи майже блискавичну інтеграцію, тобто об'єднання в ціле всіх функцій організму, емоції сигналізують про корисні або шкідливі впливи на організм, завдяки чому мають універсальне значення для життя організму. Охоплюючи всі різновиди переживань людини, – від глибоко травмуючих страждань до високих форм радості та соціального відчуття життя, емоції стають як позитивним чинником у життєдіяльності, підносячи активність організму, так і негативним, пригнічуючи всі його функції» [2, с. 212].

Гуманістична психологія наявність психогієни емоцій визначає однією з умов психічного здоров'я людини. Високим рівнем емоційності, творчості характеризується діяльність педагога [6]. Ще більш висока концентрація емоцій відбувається у педагогів, які працюють з учнями із особливими потребами. За офіційною статистикою, майже 10% дітей народжується з вадами розвитку, причому за останні десятиріччя ця кількість має тенденцію до збільшення. У світі, згідно даних ООН, налічується приблизно 450 мільйонів людей із явними порушеннями психічного та фізичного розвитку, з них майже 200 мільйонів – це діти з обмеженими можливостями. Будь-яке порушення, часом досить незначне, може негативно позначитися на психічному розвитку дитини, викликати певні обмеження й специфічні особливості пізнавальної діяльності, деформувати становлення особистості [4, с. 14].

Види порушень класифікують у відповідності зі сферою психофізичного розвитку, де відбулося ушкодження, ступеня прояву дефекту і часу, коли він відбувся. Це діти: з порушеннями слуху (глухі, зі зниженим слухом, пізнооглухлі); з порушеннями зору (незрячі, зі зниженим зором, пізноосліплі); з важкими порушеннями мовлення; з порушеннями опорно-рухового апарату; з порушеннями психіки – із порушеннями інтелекту (з розумовою відсталістю і затримкою психічного розвитку) та з психоневрологічними захворюваннями зі збереженим інтелектом; зі складним дефектом (або зі складною структурою порушень) [4, с. 16].

Розглянемо особливості емоційного розвитку деяких груп цих дітей, що мають принципове значення у контексті нашого дослідження.

З відхиленнями від норми відбувається розвиток психіки слабочуючої дитини. Дитина не тільки погано чує, тобто має фізичний (біологічний) недолік, у неї порушено також інші функції і сторони психіки, що визначають хід розвитку її особистості [4, с. 42].

Втрата зору формує своєрідність емоційно-вольової сфери, характеру, чуттєвого досвіду. Для тих осіб, які нещодавно втратили зір, характерними є занижена самооцінка, низький рівень домагань, виражені депресивні компоненти поведінки. Глибокий стресовий стан виникає після настання сліпоти у дорослих. Зорові порушення негативно впливають на стан емоційно-вольової сфери людини, спричиняючи психологічний дискомфорт. На розвиток емоцій і почуттів дітей із порушенням зору значно впливає соціальне оточення й умови виховання [3].

Для психіки дітей із ДЦП характерними є порушення формування пізнавальної активності, емоційно-вольової сфери, особистості. Емоційно-вольові розлади у дітей із ДЦП проявляються у вигляді підвищеного емоційного збудження, ейфорії, роздратованості, рухової розгальмованості / загальмованості, сором'язливості; схильність до коливань настрою поєднується з інертністю емоційних реакцій: дитина, що почала плакати або сміятися, ніяк не може зупинитися; підвищене емоційне збудження може поєднуватися із плаксивістю, роздратованістю, капризами, реакцією протесту, що посилюються в незнайомих для дитини обставинах, під час втоми [7].

Психіка дітей із порушеннями інтелектуального розвитку страждає у цілому, і їхня неповноцінність проявляється тим більше, чим більш складними є вимоги, які пред'являють до їх пізнавальної діяльності. Розвиток емоцій дітей із порушеннями інтелектуального розвитку значною мірою визначається правильною організацією їхнього життя і наявністю спеціальних педагогічних дій з боку батьків і педагогів. Образотворча діяльність у цих дітей формується уповільнено і своєрідно. Їхні малюнки мають багато характерних рис, які дозволяють здійснити певне діагностування, зробити висновок про недиференційованість зорового

сприймання, низький рівень мислення, пам'яті, недосконалість рухової сфери [4, с. 181–199].

Характерними для синдрому раннього дитячого аутизму є: аутизм, тобто безмежна «екстремальна» самотність дитини, зниження здатності до установлення емоційного контакту, комунікації та соціального розвитку, труднощі у встановленні контакту очей, взаємодії поглядами, мімікою, жестами, інтонацією. Дитині складно виявляти свої емоційні стани та розуміти стани інших людей. Труднощі установлення емоційних зв'язків проявляються навіть у стосунках із близькими, але найбільше аутизм порушує розвиток стосунків із сторонніми [4, с. 23–47].

Педагогу, що працює із дітьми з особливими потребами, важливо бути настільки компетентним у своїй діяльності, щоб ефективно аналізувати вікові та індивідуальні особливості дітей, вміти установлювати контакт із ними, керувати їхнім розвитком, уникати помилок у своїй роботі, знаходити підхід не тільки до комунікабельних, а й до малоактивних, проблемних дітей, розпізнавати причини дитячої поведінки, особливості їхньої взаємодії у колективі, стосунки з однолітками і дорослими, «проекувати» розвиток особистості вихованців, допомагати їм уникати помилок і невдач, розуміти закономірності результатів своєї діяльності, цілеспрямовано шукати і знаходити раціональні способи досягнення педагогічної мети, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції, формуванню особистості дітей із різними групами порушень.

Усі професійні функції фахівців підпорядковано завданням корекційного впливу на учнів. «Мистецтво, будучи важливим фактором художнього розвитку, надає великого психотерапевтичного впливу, впливає на емоційну сферу дитини, при цьому виконуючи комунікативну, регулятивну, катарсичну функції. Участь дитини з проблемами у художній діяльності з однолітками і дорослими розширює її соціальний досвід, вчить адекватній взаємодії і спілкуванню у спільній діяльності, забезпечує корекцію порушень комунікативної сфери. Дитина у колективі проявляє індивідуальні особливості, що сприяє формуванню внутрішнього світу дитини з проблемами, утвердженню у неї почуття соціальної значущості. Усі види мистецтва, з якими дитина з проблемами стикається в дошкільному і шкільному віці, впливають на адекватність її поведінки, допомагають регулювати емоційні прояви в колективі, родині, сприяють їх корекції. Психокорекційний ефект впливу мистецтва на дитину з проблемами виражається також у тому, що спілкування з мистецтвом допомагає їй «очиститися» від нашарувалися негативних переживань, негативних проявів і вступити на новий шлях відносин з навколишнім світом» [1, с. 20].

«Корекційні можливості мистецтва щодо дитини з проблемами розвитку пов'язано насамперед з тим, що воно є джерелом нових позитивних переживань дитини, породжує нові креативні потреби і

способи їх задоволення у тому чи іншому виді мистецтва. А підвищення естетичних потреб дітей з різними відхиленнями, активізація потенційних можливостей дитини у практичній художній діяльності і творчості – це і є реалізація соціально-педагогічної функції мистецтва. Соціально-педагогічне спрямування корекційної роботи з дітьми з проблемами за допомогою мистецтва здійснюється двома шляхами: – шляхом виховання здатності естетично сприймати дійсність як безпосередньо в житті, так і через твори мистецтва; – шляхом діяльності, пов'язаної з мистецтвом (художньо-мовленнєвої, музичної, образотворчої, театралізовано-ігрової)» [1, с. 19–20].

У практиці реабілітації дітей із порушеннями розвитку та поведінки широко застосовують спеціальні види допомоги, насамперед, ігротерапію та арттерапію (терапію мистецтвом).

Ігротерапія – це метод корекційного впливу на дітей із використанням гри. Гра знімає напруженість, тривогу, страх перед оточуючими, підвищує самооцінку, розширює можливості спілкування, збільшує діапазон доступних дитині дій із предметами. Використання ігротерапії є корисним під час соціального інфантилізму, замкненості, під час порушень поведінки, наявності шкідливих звичок тощо.

Мета арттерапії полягає у гармонізації розвитку особистості через розвиток самовираження і самопізнання. Найважливішою технікою арттерапевтичного впливу, з точки зору представників психоаналізу, є техніка активної уяви, спрямована на те, щоб зіткнути між собою свідоме і несвідоме і примирити їх між собою шляхом активної взаємодії. Основними видами арттерапії є: терапія малюнком, музикотерапія, бібліотерапія, танцювальна терапія, створення історій, казкотерапія, лялькотерапія. Розглянемо їх більш детально.

Малюнкова терапія передбачає використання малювання для зняття психічного напруження, стресу, депресії, страхів, почуття самотності, замкненості. Важливо знати, що для агресивних і гіперактивних дітей не варто використовувати фарби, глину, пластилін, адже вони можуть стимулювати неконструктивну активність. Для емоційно замкнених, тривожних клієнтів, навпаки, ці матеріали і великі аркуші паперу можуть бути корисними.

Музикотерапія використовує музику у якості засобів корекції (прослуховування музичних творів, індивідуальна і групова гра на музичних інструментах).

Корекційний вплив читання проявляється у тому, що ті або інші образи і пов'язані з ними почуття, прагнення, бажання, думки, що було засвоєно за допомогою книг, заповнюють брак власних образів і уявлень, змінюють тривожні думки і почуття або роблять їх більш позитивними.

Танцювальну терапію використовують під час роботи з тими людьми, що мають емоційні розлади, порушення спілкування, міжособистісної

взаємодії, вади слуху і зору. Танцювальну терапію використовують в основному під час групової роботи. Вона спонукає до свободи і виразності рухів, розвиває рухливість, зміцнює сили як на фізичному, так і на психічному рівні.

Створення історій, оповідань використовують для поживлення почуттів дитини або підлітка для того, щоб перетворити внутрішній неспокій у конкретний образ, знайти адекватні способи розв'язання конфліктів, які викликали порушення поведінки дитини.

Казкотерапія використовується для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з оточуючим світом. Тексти казок викликають у дітей інтенсивний емоційний резонанс, що допомагає створити у складних емоційних обставинах ефективну ситуацію спілкування.

Лялькотерапія як метод заснована на процесах ідентифікації дитини з улюбленим героєм мультфільму, казки та з улюбленою іграшкою.

Педагоги, що працюють із дітьми з особливостями розвитку виконують надзвичайно важливі завдання, сприяючи соціальній адаптації та суспільній інтеграції, формуванню особистості дітей із різними групами порушень. Під впливом стресогенних факторів, перевантаженості і тяжкості педагогічної діяльності у вчителів спостерігаються когнітивно-емоційні складні ситуації спілкування, психоемоційне напруження; невротизація, наступають незворотні зміни у соматичному здоров'ї. Майбутні фахівці мають не тільки оволодіти основами фахових предметів, але й навчитися власній емоційній саморегуляції, творчим підходам до майбутньої діяльності [5].

Складне людське внутрішнє життя пов'язане з процесами самоаналізу, самопрограмування і самонавіювання. Ці процеси бувають конструктивними і деструктивними. Людина має вчитися блокувати негативні фактори, використовувати тільки позитивне самонавіювання. Великий емоційно-творчий потенціал має національне та світове мистецтво: фольклор, театр, музика, музеї, образотворча діяльність, кінематограф, література, декоративно-ужиткове мистецтво, природа.

Висновки з дослідження полягають у тому, що:

Гуманізація і людиноцентризм у суспільстві спонукають звернути увагу на розвиток особистості майбутнього педагога, адже саме він впливатиме на наступні покоління, від його особистісних якостей, професіоналізму багато у чому залежатиме, якою стане наша держава у майбутньому.

Ознакою сучасної системи освіти є інтеграція – включення дітей з особливими потребами у діяльність масових навчальних закладів. Таким чином фахівцями здійснюється корекція розвитку дітей – спеціально організований педагогічний процес, спрямований на послаблення, подолання порушень розвитку, запобігання їм та сприяння розвитку дитини

зі спеціальними потребами з метою якнайбільшого наближення до норми. Мистецтво, творчість, маючи специфічні корекційні особливості, розвивають емоції, свідомість, виховують гуманістичні ідеали.

Актом творчості, який дозволяє дитині відчувати і зрозуміти саму себе, вільно висловлювати свої почуття і думки, звільнитися від конфліктів і сильних переживань, розвинути емпатію, бути самою собою, мріяти і надіятися на краще, зняти напругу, є малювання; під час корекції емоційних відхилень, страхів, розладів рухів і мовлення, психосоматичних захворювань, відхилень у поведінці, під час проблем спілкування може бути корисною музикотерапія; спеціальний корекційний вплив на дитину за допомогою читання спеціально підібраної літератури з метою нормалізації або оптимізації її психічного стану називають бібліотерапією; танцювальна терапія впливає на розвиток усвідомлення власного тіла, створення позитивного образу тіла, розвиток навичок спілкування; казки використовуються для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, удосконалення взаємодії з оточуючим світом; лялькотерапію широко використовують для покращення соціальної адаптації, під час корекційної роботи зі страхами, заїканням, порушеннями поведінки, а також під час роботи із дітьми, що мають емоційні травми.

Під час навчання у вищому навчальному закладі студенти мають не тільки оволодіти основами фахових предметів, методиками корекційної освіти, але й навчитися власній емоційній саморегуляції, творчим підходам до майбутньої діяльності.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у дослідженні емоційно-творчих підходів до процесів формування психічного здоров'я майбутніх педагогів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Артпедагогика и арттерапия в специальном образовании: Учеб. для студ. сред. и высш. пед. учеб. заведений / Е.А.Медведева, И.Ю.Левченко, Л.Н.Комиссарова, Т.А.Добровольская. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 248 с.
2. Максименко С.Д. Загальна психологія: Навчальний посібник / С.Д.Максименко. – Видання друге, перероблене та доповнене. – Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 272 с.
3. Некрасова І.М. Психологічні особливості комунікативної сфери слабозорих дошкільників з афективною поведінкою : автореф. дис. на здобуття наук ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / І.М.Некрасова. – Київ, 2002. – 15 с.
4. Рацул А.Б. Корекційна педагогіка. Навчальний посібник / А.Б.Рацул, І.О.Шишова, О.А.Рацул. – Кіровоград: «КОД», 2012. – 356 с.
5. Рачковская Н. А. Развитие эмоциональной культуры будущего социального педагога в вузе: методология, теория практика : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Н.А.Рачковская. – Москва, ГОУ ВПО «Московский государственный областной университет», 2012. – 49 с.
6. Степанов О.М. Педагогічна психологія: навч. посіб. / О.М.Степанов. – К.: Академвидав, 2011. – 416 с. (Альма-матер).

7. Ханзерук Л.О. Формування досвіду спілкування у дошкільників з церебральним паралічем: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. педагогічних наук за спеціальністю 13.00.03 «Корекційна педагогіка» / Л.О. Ханзерук. – Інститут дефектології АПН України – Київ, 2001. – 16 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Шишова Інна Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри практичної психології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: підготовка студентів психолого-педагогічного профілю до роботи із дітьми з особливими потребами.